

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده الهیات و ادیان
پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته مدرسی معارف اسلامی
گرایش اخلاق اسلامی

عنوان:

بررسی تطبیقی عوامل تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق

استاد راهنما:

دکتر سید مومن سادات کیایی

استاد مشاور:

دکتر سید محمد اسماعیل سید هاشمی

دانشجو:

محمدرضا عباس زاده

نیمسال دوم - سال تحصیلی ۹۲ - ۱۳۹۱

نام خانوادگی: عباس زاده
نام: محمدرضا
دانشکده: الهیات و ادیان
رشته تحصیلی و گرایش: مدرسی معارف اسلامی، اخلاق اسلامی
نام استاد راهنما: دکتر سیدمحسن سادات کیایی
تاریخ فراغت از تحصیل: نیمسال دوم ۹۱-۱۳۹۲
بررسی تطبیقی عوامل تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق عنوان پایان نامه:

چکیده رساله:

آنچه در این رساله مورد بررسی قرار گرفته، موضوع «بررسی تطبیقی عوامل تربیت اخلاقی در هرچند عوامل تربیت اخلاقی بسیار وسیع بوده و مورد بررسی قرار. قرآن و عهد عتیق» است گرفته، اما از آنجا که تربیت از نیازهای اولیه انسان بوده و در عصر حاضر قدرتمندان عالم با استفاده از پیشرفت علم و تکنولوژی و تبلیغات سرمایه‌های کلان، جامعه بشری را به سوی مسائل ضداخلاقی سوق داده و پیوسته به دنبال کمرنگ کردن دین هستند و از طرفی میزان اعتبار هر تحقیق به میزان اعتبار منابع آن است؛ بررسی این موضوع از دیدگاه شریعت اهمیت خاصی می‌یابد. لذا تصمیم گرفتیم که برای هموار کردن راههای بازگشت به دین و به جهت تغذیه روحی و معنوی مخاطبین، عوامل تربیت اخلاقی را در قرآن و عهد عتیق بررسی کنیم، که با بررسی این دو کتاب به موارد مشابه و متمایزی رسیدیم که البته قرآن بسیار جامعتر و کاملتر از عهد عتیق به این موضوع پرداخته است.

واژگان کلیدی: عوامل تربیت، اخلاق، قرآن، عهد عتیق

فهرست مطالب:

.....ل.....	بیان مسئله
.....م.....	اهمیت و ضرورت
.....س.....	اهمیت و ضرورت عوامل تربیت
.....ع.....	اهداف
.....ع.....	نوآوری
.....ع.....	مشکلات
.....ف.....	سوال اصلی
.....ف.....	سوالات فرعی
.....ص.....	فرضیه
.....	فصل ۱: کلیات
.....۲.....	۱- مفهوم شناسی
.....۲.....	۱-۱- عوامل
.....۳.....	۱-۲- تربیت
.....۵.....	۱-۲-۱- رابطه تربیت و تزکیه
.....۷.....	۱-۳- اخلاق
.....۱۰.....	۱-۴- تربیت اخلاقی
.....۱۱.....	۱-۵- قرآن
.....۱۳.....	۱-۶- عهد عتیق

.....۱۴.....	۱-۶-۱- تاریخ نگارش و نویسندگان عهد عتیق
.....۱۶.....	۱-۶-۲- تفاوت دو نسخه عبری و یونانی
.....	فصل دوم: عوامل تربیت اخلاقی در قرآن
.....۱۹.....	۲- ۱- عوامل بیرونی
.....۱۹.....	۲- ۱- ۱- محیط
.....۲۲.....	۲- ۱- ۲- وراثت
.....۲۳.....	۲- ۱- ۳- دوست
.....۲۶.....	۲- ۱- ۴- اسوه
.....۲۸.....	۲- ۱- ۵- ملاء
.....۳۰.....	۲- ۱- ۶- دانشمندان
.....۳۱.....	۲- ۱- ۷- تعدیل غرائز
.....۳۲.....	۲- ۱- ۷- ۱- تعدیل در خوردن و آشامیدن
.....۳۹.....	۲- ۱- ۷- ۲- تعدیل در غریزه جنسی
.....۴۳.....	۲- ۱- ۷- ۳- تعدیل درتامین نیازهای مادی
.....۴۵.....	۲- ۱- ۸- عوامل ماوراء طبیعه
.....۴۸.....	۲- ۱- ۹- تبلیغات
.....۵۰.....	۲- ۱- ۱۰- کار
.....۵۵.....	۲- ۱- ۱۱- تفریح
.....۵۶.....	۲- ۱- ۱۲- امتحان و ابتلاء

..... ٦٥ ١٣-١-٢ - جهاد
..... ٦٨ ١٤-١-٢ - تلاوت و تدبر در قرآن
..... ٧٠ ٢-٢ - عوامل درونی
..... ٧٠ ١-٢-٢ - ایمان
..... ٧٢ ٢-٢-١-٢ - متعلق ایمان
..... ٧٦ ٢-٢-٢ - تبعیت و اطاعت از انبیاء و اولیاء الهی
..... ٨٠ ٣-٢-٢ - انجام فرائض
..... ٨١ ١-٣-٢-٢ - نماز
..... ٨٣ ٢-٣-٢-٢ - حج
..... ٨٥ ٣-٣-٢-٢ - روزه
..... ٨٥ ٤-٣-٢-٢ - زکات
..... ٨٦ ٥-٣-٢-٢ - اهمیت عبادت
..... ٨٩ ٤-٢-٢ - دعا
..... ٩١ ٥-٢-٢ - تفکر و تعقل
..... ٩٥ ٦-٢-٢ - علم
..... ١٠٠ ٧-٢-٢ - اراده
..... ١٠٧ ٨-٢-٢ - تذکر
..... فصل سوم: عوامل تربیت اخلاقی در عهد عتیق
..... ١١٥ ١-٣ - عوامل بیرونی

.....۱۱۵.....	۳-۱-۲-محیط
.....۱۱۶.....	۳-۱-۳-وراثت
.....۱۱۷.....	۳-۱-۴-دوست
.....۱۱۹.....	۳-۱-۵-اسوه
.....۱۲۰.....	۳-۱-۶-صاحب منصبان
.....۱۲۱.....	۳-۱-۷-دانشمندان
.....۱۲۲.....	۳-۱-۸-تعدیل غرائز
.....۱۲۳.....	۳-۱-۸-۱-تعدیل در خوردن و آشامیدن
.....۱۲۵.....	۳-۱-۸-۲-تعدیل در غریزه ی جنسی و پوشش
.....۱۲۹.....	۳-۱-۹-ماوراء طبیعت
.....۱۳۲.....	۳-۱-۱۰-تبلیغات
.....۱۳۳.....	۳-۱-۱۱-کار
.....۱۳۴.....	۳-۱-۱۲-امتحان و ابتلا
.....۱۳۶.....	۳-۱-۱۳-قومیت
.....۱۳۸.....	۳-۲-عوامل درونی
.....۱۳۸.....	۳-۲-۱-ایمان
.....۱۴۱.....	۳-۲-۲-تبعیت و اطاعت از خدا
.....۱۴۵.....	۳-۲-۳-انجام فرائض
.....۱۴۶.....	۳-۲-۳-۱-نماز

.....۱۴۷.....	روزه -۲-۳-۲-۳
.....۱۴۹.....	دعا -۴-۲-۳
.....۱۵۱.....	تفکر -۵-۲-۳
.....۱۵۳.....	علم -۶-۲-۳
.....۱۵۷.....	اراده -۷-۲-۳
.....۱۵۸.....	تذکر -۸-۲-۳
.....	فصل چهارم: مقایسه عوامل تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق
.....۱۶۱.....	۱-۴- عوامل مشترک
.....۱۶۱.....	۱-۴-۱- محیط
.....۱۶۲.....	۱-۴-۲- وراثت
.....۱۶۴.....	۱-۴-۳- دوست
.....۱۶۶.....	۱-۴-۴- اسوه
.....۱۶۷.....	۱-۴-۵- علما
.....۱۶۸.....	۱-۴-۶- صاحب منصبان
.....۱۶۸.....	۱-۴-۷- تعدیل درغرائز
.....۱۶۸.....	۱-۴-۱-۷- تعدیل در خوردن و آشامیدن
.....۱۶۹.....	۱-۴-۲-۷- تعدیل در غریزه جنسی
.....۱۷۰.....	۱-۴-۸- تبعیت از انبیاء و اولیای الهی
.....۱۷۲.....	۱-۴-۹- تذکر

۱۰-۱-۴-انجام فرائض

۱۱-۱-۴- تفکر

۱۲-۱-۴- دعا

۱۳-۱-۴- علم

۱۴-۱-۴- اراده

۱۵-۱-۴- ماوراء طبیعت

۱۶-۱-۴- تبلیغات

۱۷-۱-۴- کار

۱۸-۱-۴- امتحان

۱۹-۱-۴- ایمان

۲-۴- تمایز

نتیجه گیری

پیشنهادات

منابع و مأخذ:

۱۷۳

۱۷۴

۱۷۵

۱۷۵

۱۷۶

۱۷۷

۱۷۷

۱۷۸

۱۷۸

۱۷۹

۱۸۰

۱۸۳

۱۸۵

۱۸۶

مقدمه

حمد و سپاس سزاوار خداوندی است، که انسان را آفرید و دریای بی‌کران نعمش را به او ارزانی داشت، تا در پرتو آن به مقام خلیفه‌اللهی برسد و پیامبران را آفرید تا انسان ظرفیت خود را که همان رسیدن به کمال است، بشناسد و کتب آسمانی را نازل کرد تا انسان در ظلمات و تاریکی‌های دنیا گرفتار نشده و به سوی نور حرکت کند.

تربیت اخلاقی، یکی از مهمترین مسائل در طول تاریخ و هدف انبیاء و پیامبران الهی و کتابهای آسمانی بوده است و تمام ادیان الهی برای رسیدن به این هدف، راهکارها و برنامه‌هایی داشته‌اند. در عصر حاضر هم که روزه‌روز بشر از دین و معنویت فاصله می‌گیرد و عده‌ای به دنبال اثبات بی‌فایده بودن دین و اینکه دستورات دین برای این زمان مفید نیست و بشر خود باید به دنبال برنامه و راه حل برای مشکلات خود باشد، نیاز به تربیت اخلاقی و راهکارهای آن در متن دین بیش از همیشه احساس می‌شود. لذا، ما در این رساله به موضوع عوامل تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق پرداخته‌ایم و در چهار فصل عوامل تربیت در این دو کتاب را بررسی کرده و تشابه و تمایز آنان را بیان می‌کنیم.

بیان مسئله

آنچه در این رساله مورد بررسی قرار گرفته است موضوع، «بررسی عوامل تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق» است. البته، عوامل تربیت اخلاقی بسیار وسیع بوده و خارج از ظرفیت این رساله است. اما در این نوشتار سعی شده عواملی بررسی شود که در متن آیات قرآن و عهد عتیق بیان شده‌اند و نقش بیشتری در شکل‌گیری شخصیت انسان دارند.

هرچند عوامل تربیت از دیدگاه صاحب‌نظران و محققان امور تربیتی بررسی شده ولی در این میان بررسی این موضوع از دیدگاه شریعت اهمیت خاصی دارد، زیرا تربیت از نیازهای اولیه

انسان است و همواره خردمندان عالم در فکر تربیت خود و جامعه بوده‌اند اما باید چه کار کنیم که راه راست را بیابیم.

از اینجا است که جایگاه و اعتبار منابع تربیت اهمیت پیدا می‌کند، زیرا به میزانی که منابع دارای اعتبار و کمال و جامعیت باشد، به همان میزان مفاهیم برگرفته از آن نیز دارای اهمیت و اعتبار خواهد بود و بررسی یک موضوع با استفاده از منابع آن اهمیت خواهد داشت. در باور مسلمانان قرآن یک منبع معتبر و کتاب اطمینان بخش و نسخه کامل است، که به تمام نیازهای انسان پاسخ درست داده است. در این کتاب به تمام خواسته‌های تربیتی انسان توجه شده است و از طرفی عهد عتیق یهودیان مورد پذیرش همه اهل کتاب بوده و تا حدودی به این مباحث پرداخته است. لذا ما این موضوع را در قرآن و عهد عتیق بررسی می‌کنیم و نکات تشابه و تمایز آن را ذکر می‌کنیم.

اهمیت و ضرورت

تربیت اخلاقی انسان همواره در طول تاریخ دغدغه بشر بوده و بسیاری از حکومتها برای این موضوع برنامه‌هایی (از قبیل وضع قانون و مجازات و ...) داشته‌اند.

از طرفی هدف همه انبیاء الهی و کتابهای آسمانی تربیت اخلاقی بشر بوده است: «رَبَّنَا

وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ

أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ». پرودگارا در میان آنان فرستاده‌ای از خودشان برانگیز، تا آیات تو را بر آنان

بخواند و کتاب و حکمت به آنان بیاموزد و پاکیزه‌شان کند زیرا که تو خود شکست‌ناپذیر

حکیمی.»^۱

«هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ

وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ. اوست آن کس که در میان بی‌سوادان

فرستاده‌ای از خودشان برانگیخت، تا آیات او را بر آنان بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت

بدیشان بیاموزد و آنان قطعاً پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.»^۱

در عصر حاضر با وجود پیشرفت روزافزون علم و تکنولوژی، انسان روز به روز از اخلاق

فاصله گرفته و کمال و سعادت خود را در مادیات دنبال می‌کند. از طرفی، قدرتمندان عالم با

تبلیغات و سرمایه‌های کلان خود جامعه بشری را به سوی شهوات سوق داده و سرگرم مسائل

ضد اخلاقی می‌سازند و به اندازه‌ای که در این زمان امکانات و تبلیغات برای تحریک شهوات و به

فساد کشیدن جامعه وجود دارد در هیچ زمانی و برای هیچ کس حتی پادشاهان وجود نداشته

است لذا در این زمان نیاز به تربیت اخلاقی انسان بیش از هر زمان احساس می‌شود.

اهمیت و ارزش تربیت از نگاه قرآن به اندازه‌ای است که در سوره شمس، پس از ذکر

طولانی‌ترین سوگندهای مهم به خالق و مخلوق زمین و آسمان، ماه و خورشید و نفوس انسانی

می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا» که هر کس آن را پاک گردانید، قطعاً رستگار شد.^۲ این

تأکیدهای بی‌نظیر و پی در پی دلیل روشنی است، بر اهمیتی که قرآن مجید برای پرورش

اخلاقی و تزکیه نفوس قائل است و گویا همه ارزشها را در این ارزش بزرگ خلاصه می‌کند و

فلاح و رستگاری و نجات را در آن می‌شمارد.^۳ در بسیاری از آیات عهد عتیق هم به این موضوع

پرداخته شده است که اهمیت این موضوع را بیان می‌کند.

۱ جمعه ۲

۲ شمس ۹

۳ ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۲۱

اهمیت و ضرورت عوامل تربیت

عوامل هر پدیده بخصوص در تربیت، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. ماهیت و ثمره تربیت، براساس عوامل آن شکل می‌گیرد و تربیت محصول عوامل آن است. در واقع، عوامل، کارکردهای گوناگونی دارد که به چند مورد آن اشاره می‌کنیم.

الف) نقش پیشگیرانه عوامل: از آنجا که عوامل اثرگذار هستند و انسان اثرپذیر، در صورتی تعامل و برخورد سالم و پاک باشد، نتیجه آن نیز سلامت و پاکی است.

یکی از عوامل، تربیت محیط است معمولاً در محیط سالم و پاک افراد سالم و صالح پرورش می‌یابند و در محیطهای آلوده و فاسد، افراد فاسد و آلوده رشد می‌کنند. لذا می‌توان گفت؛ عامل سالم تربیت، نقش پیشگیرانه دارد و برای همین است که از نظر اسلام برای مصون ماندن از آلودگی و فساد، روی سلامتی و پاکی محیط تأکید زیادی شده است.

ب) نقش بازدارندگی عوامل: تأثیر دیگر عوامل تربیت این است که: اگر به خوبی مورد استفاده قرار گیرد، انسان را از خطاها و اشتباهات بازمی‌دارد و او را در مسیر درست رهبری می‌کند. مانند: عامل تفکر و تعقل که به انسان کمک می‌کند که در اعمال و افکارش کمتر اشتباه کند و از آلودگیها مصون بماند.

ج) نقش هدایتگری: برخی از عوامل نقش هدایت‌کننده دارند، که به کارگیری آنها به انسان توانایی می‌بخشد، که در مقابل هر پدیده عکس‌العمل مناسب نشان دهد. مانند: امتحان و ابتلاء، که انسان را به مرحله‌ای از پختگی می‌رساند، که در مقابل هیچ پدیده‌ای احساس ضعف و ناتوانی نکند، زیرا «سختیها و مشکلات وجود آدمی را از ضعف و سستی بیرون می‌برد و سبب تکمیل و تهذیب نفس و خالص شدن گوهر وجود انسان می‌شود و خدای مهربان آنان را که

دوست می‌دارد در سختی و بلا می‌افکند تا پولاد وجودشان آبدیده شود و به کمالات الهی دست یابند.^۱

اهداف

- ۱- شناخت بیشتر قرآن و عهد عتیق.
- ۲- کمک به کسانی که نیازمند اطلاعات تطبیقی هستند.
- ۳- هموار کردن راههای بازگشت به دین در عمل و اندیشه از طریق تفکر و تحقیق عملی.
- ۴- بیان عوامل تربیت اخلاقی و معرفی آنان به مخاطبین جهت تغذیه روحی و معنوی آنان و نفس خویش جهت نیل به سعادت و کمال.

نوآوری

نوآوری، این موضوع تطبیقی بودن آن است مخصوصاً با توجه به اینکه عوامل تربیت اخلاقی در عهد عتیق بررسی نشده و اینکه اتکاء ما به اصل آیات این دو کتاب بوده و سعی شده از ذکر مطالب اضافی خودداری شود.

مشکلات

یکی از مشکلاتی که درباره این موضوع، پیش روی نگارنده وجود داشت عدم وجود منبع مربوط به عهد عتیق بود، تا آنجا که وقت و ظرفیت اجازه می‌داد در اینترنت و چندین کتابخانه جستجو کرده و بعد از مشورت با چند استاد، در نهایت نتوانستم منبعی را یافته که به طور مستقل و هدفمند به این موضوع پرداخته باشد و خود اساتید هم اذعان داشتند که در این زمینه منبعی

وجود ندارد. لذا با اکتفا به متن عهد عتیق، به این موضوع پرداخته‌ام. البته در بعضی از کتب به صورت پراکنده به مباحث اخلاقی کتاب مقدس پرداخته شده که یا در مورد عهد جدید بوده و یا در مورد عوامل تربیت اخلاقی نبود و مثلاً در مورد ده فرمان حضرت موسی است. مشکل دیگری که در این زمینه پیش روی نگارنده بود، تفاوت بیان و زبان عهد عتیق با قرآن بود.

زبان عبری طرز بیانی بسیار سخت و محکم است که ترجیح می‌دهد، برای بیان یک فکر به عوض مفاهیم انتزاعی، از وجود داستانها و تمثیلها بهره جوید. بر همین روال، دین یهودی نیز اعتقادات و نگرش‌های خویش را ترجیحاً بیشتر از طریق مجموعه آداب و مناسک و شعائر دینی خویش بیان می‌کند، تا از مجرای اصول و عبادی مجرد و انتزاعی.^۱ اما قرآن بیانی شیوا و جذاب دارد.

سوال اصلی

چه عواملی برای تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق بیان شده است؟

سوالات فرعی

- ۱- عوامل تربیت اخلاقی در قرآن چیست؟
- ۲- عوامل تربیت اخلاقی در عهد عتیق چیست؟
- ۳- عوامل مشترک و متمایز تربیت اخلاقی در قرآن و عهد عتیق چیست؟

فرضیه

عوامل مشترک و متمایزی در مورد تربیت اخلاقی، در قرآن و عهد عتیق بیان شده است.

فصل ۱:

کلیات

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- عوامل

عوامل جمع عامل می باشد. در زبان انگلیسی از آن تعبیر به (factor) شده است و واژه‌های مترادف آن عبارتند از: علل و عناصر، عامل (عوامل)، در هر یک از علوم مفهوم و تعریف خاصی دارد، مثلاً: در اصطلاح جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی کیفی مفهوم عامل، شامل: علت و انگیزه، شرط وقوع نابهنجاری و بزهکاری می‌شود.^۱ در علوم تربیتی برخی گفته‌اند: هر پدیده‌ای که بر روند رشد و بالندگی آدمی اثرگذار باشد، عامل تربیت می‌نامیم.^۲ به تعبیر برخی دیگر، عوامل مؤثر در تربیت، عواملی هستند که در شکل‌گیری شخصیت و حالت انسان و ساختار تربیتی او تأثیر مستقیم و یا غیرمستقیم دارند.^۳

در قرآن کریم عامل و علت بعینه مورد بحث قرار نگرفته‌اند تا بتوان با استفاده از کتب لغت آنها را مورد بررسی قرار داد. آنچه مسلم است عامل یا علت باعث به وجود آمدن حالت یا عمل و نتیجه‌ای می‌شود، خواه مادی باشد یا معنوی.^۴ منظور از عوامل در این نوشتار، مجموعه‌ای اموری است که بکارگیری و وجود آنها در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی انسان موثرند و باعث می‌شوند که انسان فضائل اخلاقی را کسب کند، تا اینکه فضائل در وی نهادینه شده و در نتیجه به قرب الهی برسد.

۱ سید مجتبی هاشمی رکاوندی، تربیت و شخصیت انسانی، ج ۲، ص ۱۸۳
۲ محمدرضا شرفی، تربیت اسلامی با تأکید بر دیدگاه امام خمینی، ص ۸۱، چاپ اول
۳ مصطفی دلشاد تهرانی، سیری در تربیت اسلامی، ص ۹۱، چاپ سوم
۴ نصرت الله جمالی، عوامل سقوط حکومتها در قرآن و نهج‌البلاغه، ص ۱۹